

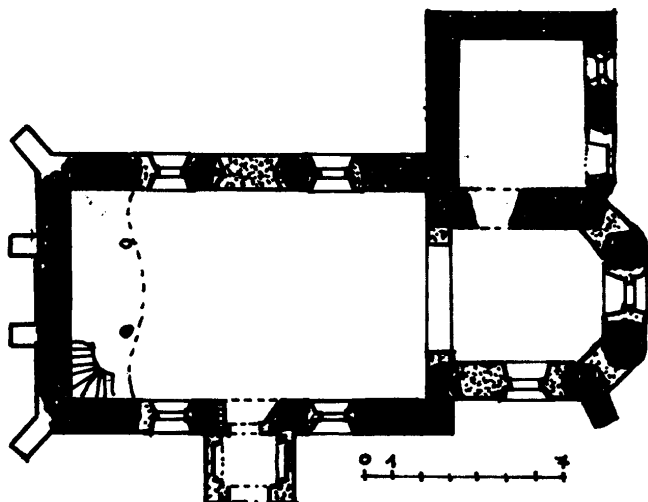
MATERIÁLIE

KOSTEL NANEBEVZETÍ PANNY MARIE V ŽELEZNÉ (OKR. BEROUN)

JAN ŽIŽKA

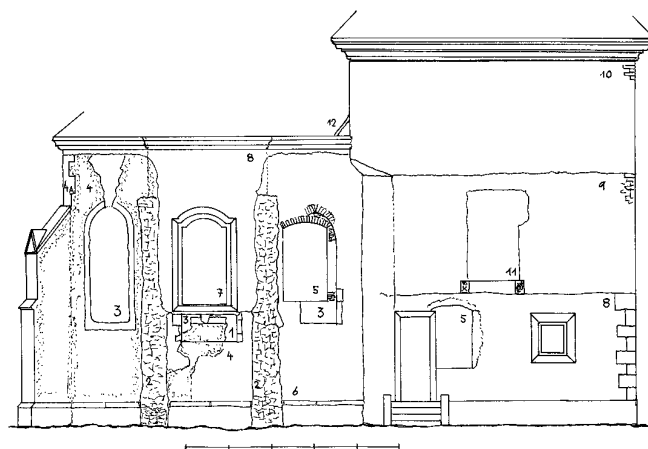
Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Železné v okrese Beroun, situovaný na mírném návrší západně od návsi, se dochoval v jednoduché stavební podobě. Průčelí nízké obdélné lodi a trojboce uzavřeného presbytáře členily do opravy kostela v roce 1993 pouze okenní otvory s odsazenými záklenky bez šambrán a jednoduchá okapní římsa pod nevýraznou střechou se sanktusní věžičkou nad presbytářem. Po severním boku presbytáře stojí nízká hranolová věž, až na přízemí bez otvorů, krytá nízkou jehlancovou střechou s hranolovou bedněnou zvonící. Otevřený síňec na jižním průčelí kryje bosovaný renesanční vstupní portál. Na jihovýchodním nároží presbytáře se dochoval odstupněný gotický opěrák, západní průčelí kostela zesiluje čtveřice opěráků pseudoslohových. Loď má rovný strop s fabionem, presbytář je zaklenut částí klášterní klenby s trojúhelnými výsečemi s drobnými hřebínky na hranách. Stlačená archivolta triumfálního oblouku profilovaná obloučkem dosedá na římsové hlavice; ostění oblouku je profilováno pouhým skosením. Trámový strop sakristie v podvěží má spáry záklopu kryty lištami profilovanými okosením. Krovovou konstrukci kostela tvoří dvojice vaznic podporující hambalky a vynášená sloupky s pásky.

Hlouběji nahlédnout do stavební minulosti kostela nám umožnila až oprava fasád v létě 1993. Postupné snímání omítek odhalilo několik dochovaných omítkových vrstev. Novodobá vrchní vrstva omítky zakrývala ne zcela souvislou tlustou omítkovou vrstvu, pokrytou několika nátěry, z nichž vynikal v celé ploše uplatněný tmavomodrý nátěr.

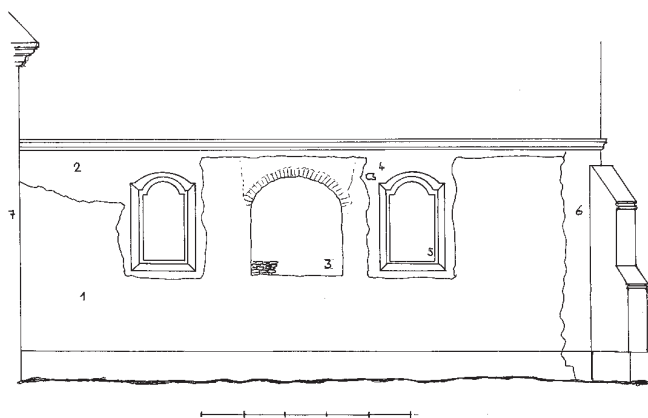

Obr. 1: Skica půdorysu kostela, dle Soupisu památek..., okr. Kladenský s. 136. (půdorys korigován)

Malta shodná strukturou s touto omítkou vyplňovala trhliny ve zdivu. Pod touto omítkovou vrstvou byla ve značném rozsahu na východním a jižním průčelí kostela dochována další vrstva zvětralé omítky, opět s několika vrstvami nátěrů. Od líce omítky byl uplatněn celoplošný nátěr červenorůžový, dále světlý nátěr s modrošedými články, níže opět červený a okrový. Nejníže byla zachycena nátěrová vrstva, provedená současně se vznikem této omítky - široké lomeně bílé malované pásy a červenofialové plochy. Římsa, stejně jako později osekané šambrány kolem stávajících a s touto omítkou současných oken, byla lomeně bílá. Této omítce předcházela bíle natřená omítka, nejlépe dochovaná na východní a jižní straně presbytáře. Na tuto omítkovou vrstvu, dodnes zachovanou pod novou omítkou, se váží na pravé straně východního a levé straně jižního průčelí presbytáře částečně zachovaná, segmentem sklenutá okna s cihelným ostěním. Okno ve východním průčelí je částečně vloženo pod hrotitý lomový záklenek

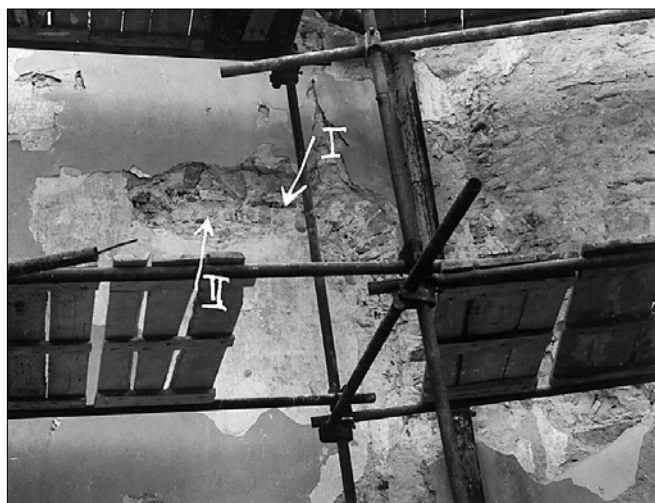
Obr. 2: Pohled na východní průčelí kostela 1 - nejstarší okno presbytáře, 2 - osekané opěrky, 3 - pozdně gotická okna s paspartami, 4 - pozdně gotická omítka, 5 - raně barokní okna, 6 - raně barokní omítka, 7 - stávající okno z roku 1777, 8 - zdivo sakristie, 9 - první a 10 - druhá fáze zdiva věže, 11 - vstup do zvonice, 12 - námětky původní dřevěné zvonice. (Zaměření a kresba autor.)

Obr. 3: Pohled na severní průčelí lodi - 1 - gotické zdivo, 2 - barokní zdivo, 3 - zazděné renesanční okno, 4 - fragment arch. článku, 5 - stávající okna, 6 - statické zajištění z roku 1902, 7 - věž. (Zaměření a kresba autor.)

Obr. 4: Rudkový nápis na východním průčelí presbytáře. (Foto autor.)

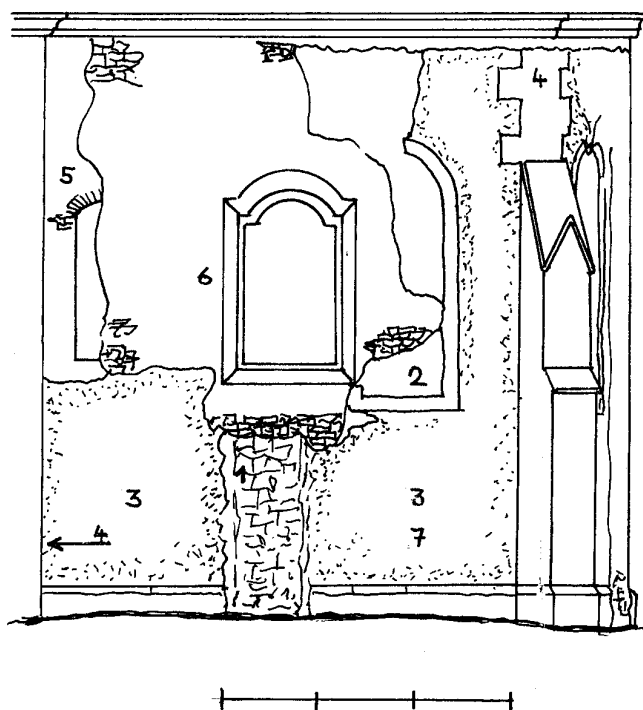

Obr. 5: Záklenek gotického (I) a do něj vloženého raně barokního okna (II) presbytáře překrytého pozdně barokní omítkou, vpravo zdivo věže. (Foto autor.)

středověkého okna. Na zlomech východního průčelí presbytáře a pod stávajícím oknem na průčelí jižním je omítka přerušena svislými pruhy nerovného, částečně plentovaného zdiva - nepochybně pozůstatků osekáných opěráků. Opěráky, zavázané do zdiva, zanikly před provedením výše zmíněné červeno-bílé omítkové úpravy, při prolomení stávajících barokních oken. Prakticky celou levou polovinu východního průčelí presbytáře pokrývá kovem utažená okrová omítka s nárožím nad dochovaným opěrákem zdůrazněným malovanými černošedými kvádry. Šedý náter zdůrazňuje i hlazenou paspartu zazděného lehce lomeného okna, výškově a rozměrově korespondujícího s oknem v pravé části průčelí. Pasparta zvlněného, ne zcela pravidelného průběhu, měla starší fázi s okrovým nátěrem s červenými linkami na hranách zřejmě náležící ostře hozené pouze hranou lžice rovnané omítce na ploše.¹⁾ Zbytek parapetní části obdobné pasparty je dochován i pod stávajícím oknem ve středu průčelí. Pasparta je zde natažena na zazdivku staršího širšího okna o nižší úrovni parapetu, s kamenicky provedenými hranami špalet. Středověká omítka přechází plynulým obloukem na opěrák a nad ním rovněž obloučkem zdobeným malovanými černošedými kvádry na průčelí jižní. Zde končí u zachované pravé poloviny hrotitého okna opět s šedě vybarvenou paspartou. Ve spodní části jsou na této omítce jak na východní, tak jižní straně dochovány rudkové nápisy.

Zachovalost omítek neumožnila celoplošný průzkum zdiva. Dobře byl patrný sokl, krytý silně poškozeným tesaným skoseným profilem. Při prolomení segmentem sklenutých oken a oken stávajících bylo okolní zdivo výrazně přezděno.

Na východním průčelí věže nebyl průzkum omítek umožněn. Zdivo pochází ze tří stavebních etap. Spodní část vyzdělá z lomového zdiva má nároží armována pískovcovými kvádry. Na presbytář navazuje šikmým úsekem zdiva, odpovídajícím směru opěráku. Případná spára v tomto místě zanikla při prolomení vstupu s výrazně okoseným vyzdělým ostěním. Při zřízení vstupu zvenčí zaniklo rovněž dodatečně prolomené segmentem sklenuté okno, které nahradilo okno posunuté více vpravo, obdobné úpravy jako vstup. Zdivo armované kvádry končí zhruba tři metry nad terénem. Na ně navazuje o něco nižší pás rovněž lomového zdiva bez výraznějšího armování nároží. Zhruba uprostřed průčelí je v něm patrný zazděný otvor nepravidelného obrysu bez ostění.²⁾ Těsně pod otvorem patrná dvojice masivních odřezaných trámů spolu s rozměry naznačuje, že jde o vstup do patra věže. Tento předpoklad plně potvrzuje zachovalá nika s povalovým nadpražím v interiéru věže. Horní část věže je rovněž vyzdělá z lomového zdiva, ale armovaného cihlami. Tupý kout mezi zdívem presbytáře a spodním zdívem věže je překonán přečnělkovým vykonzolováním lomového zdiva. Vyzdění druhého patra věže následovalo až po vysazení římsy presbytáře. Na spodní část římsy věže vysazené z cihel, obdobného profilu jako římsa celého kostela, navazuje další římsová profilace provedená ve dřevě. Na severním průčelí věže, které je zcela bez otvorů, je kromě tří fází zdiva patrný fragment kovem utažené omítky se stopami stékající červené barvy. Na západním věžním průčelí mělo patro věže drobný okenní otvor segmentově sklenutý. Část jeho záklenku je patrna rovněž v interiéru.

Obr. 6: Jižní bok presbytáře - 1 - osekáný opěrák, 2 - pozdně gotické okno, 3 - pozdně gotická omítka, 4 - šedě malované kvádry, 5 - raně barokní okno, 6 - stávající okno, 7 - místo nápisů. (Zaměření a kresba autor.)

Interiér věže úzce souvisí se třemi etapami výstavby, zjištěnými po sejmutí omítek na průčelích. Na severním boku presbytáře se v něm dochoval úsek kamenné gotické římsy v původním osazení, nepochybně existující v době, kdy na místě věže stála pouze přízemní sakristie. V celém rozsahu severní stěny není v interiéru věže patrná stopa po pozdně gotické omítce. Již na druhou úroveň zdíva je nasazena strmá dřevěná konstrukce zvonice, tvořená štenýři, se vzpěradly a dalšími vzpěrami, důsledně spojovanými plátováním. Krokve stávající střechy jsou začepovány do pozednice, osazené na poměrně tenkém zdivu druhého patra a do výše zmíněné starší konstrukce zvonice.

Průzkum průčelí lodi, zejména struktury zdíva, mohl být proveden pouze v omezeném rozsahu. Na jižním průčelí se dochovala obdobná skladba omítkových vrstev jako na presbytáři. Pozoruhodné zbytky středověké omítky, pokrývají jihovýchodní nároží lodi, armované pískovcovými kvádry. Plochy modrošedých, na této omítce malovaných kvádrů, pokrývá bíle malovaný dekor ve tvaru měsíčních srpů a jejich obrys byl obtažen rovněž bílou širokou linkou. Zhruba uprostřed severního průčelí lodi je mezi stávajícími okny zazděné široké lehce stlačeně sklenuté okno. V barokní obezdívce pravého stávajícího okna byl druhotně zazděn fragment hranolového okoseného článku - snad žebra nebo sloupku. Ve spodních partiích poměrně pečlivě rovnané lomové zdivo lodi, bylo zřejmě v oblasti západního průčelí výrazněji přezděno a současně zde vyzděna čtveřice opěráků.

Pro poznání vývoje a podoby kostela jistě není bez zajímavosti tloušťka zdíva u presbytáře dosahující 145, v lodi 130 a u sakristie v podvěží 115 centimetrů.

Stavební historie

K nejstarší výstavbě kostela náleží zřejmě zdivo presbytáře, sakristie a podstatná část zdíva lodi. Tuto stavební etapu charakterizuje větší podíl kamenické práce - nárožní armování, vzhledem k zavázání opěráky a sokl a charakteru soklu odpovídající profilovaná římsa. Za součást této výstavby lze jednoznačně považovat pouze jediný otvor - spodní část velkého okna v ose presbytáře.³⁾ Okna v lodi byla zřejmě na místě dnešních, ne zcela pravidelně rozmístěných barokních oken. Kostel je poprvé písemně doložen až k roku 1352,⁴⁾ ves pak roku 1292, kdy byla potvrzena jako již existující majetek pražského biskupství.⁵⁾ Biskupové a arcibiskupové byli patrony kostela až do roku 1507, kdy se ves dostala do majetku metropolitní svatovítské kapituly.⁶⁾ Ves se svým půdorysným rozvrhem nápadně podobá nedaleké Mořince, založené v první polovině 14. století.⁷⁾ Vysunutí kostela mimo tento pozdně kolonizační rozvrh je nespíše dokladem starší, novým vysazením zaniklé, urbanistické struktury. Jediným detailem schopným určitého časového zařazení, je zřejmě opěrák presbytáře. Typ odstupněného opěráku se strmou pultovou stříškou s vloženým vimperkem se v našem prostředí zřejmě vyskytuje poprvé kolem roku 1300.⁸⁾ Pozoruhodné je utváření presbytáře vzhledem k rozměrům s neobvykle silným zdivem a s poměrně plochým polygonálním závěrem. Lze snad předpokládat, že kostel, kterým byla vybavena od ostatního biskupského majetku odlehlá ves, byl opevněn. Jeho situace na hraně plochého návrší jistě tento předpoklad nevylučuje. Šíře farní zahrady, na západní

Obr. 7: Okno v levé části východního průčelí presbytáře zazděné při barokní přestavbě. Po obvodu patrna pozdně gotická omítka s malovanou červenou a následně šedou paspartou. (Foto autor.)

straně lemující hřbitov, odpovídá šířce možného obranného příkopu. Právě z tohoto předpokladu lze vysvětlit masivnost presbytáře, který mohl nést další obranné patro, eventuálně patra.⁹⁾

Presbytář svým tvarem a masivností zdíva nápadně připomíná presbytář kostela sv. Kateřiny komendy německých rytířů v Chomutově. Presbytář, postavený na sklonku 13. století, má i obdobné, i když o něco složitější utváření opěráků.¹⁰⁾ Nejstarší podoba kostela v Železně mohla tedy vzniknout již na sklonku 13. století.

Další dochované stavební úpravy kostela mají výrazně pozdně gotický charakter. Čtveřice oken presbytáře s paspartami, provedená výrazně zednickým způsobem, kontrastuje s přesnou kamenickou prací starší etapy. Úpravy proběhly zřejmě ve dvou etapách na sklonku 15. či v raném 16. století. Při mladší úpravě pokryla zdivo dodnes ve značném rozsahu dochovaná okrová omítka s malovanými kvádry na nárožích a s malovanými paspartami. Vzhledem k absenci této omítky v interiéru prvního patra věže, lze jeho výstavbu spojit zřejmě s tímto obdobím. Pokud zde skutečně existoval věžový presbytář, po jeho zániku jej mohla nahradit zvonice nad sakristií. Charakter konstrukce dřevěné části zvonice nevylučuje předbělohorský, respektive až pozdně středověký, původ.¹¹⁾

Další úpravu kostela dokládá pozdně renesanční portál do lodi a s ním snad současně portálu protilehlé široké okno v severním průčelí.

V 17. století proběhly dvě úpravy kostela. V roce 1674 byl opraven starý oltář a pořízen nový.¹²⁾ V roce 1682 dano zedníkovi „od přístavení“ kostela 125 zlatých.¹³⁾ Nejspíše dokladem této opravy je dvojice segmentem sklenutých oken se světlou omítkou. Nelze vyloučit, že až při opravách kostela v 17. století byla provedena dřevěná zvonice.

Výrazný zásah do podoby kostela znamenala jeho pozdně barokní přestavba, realizovaná zřejmě roku 1777.¹⁴⁾ Teprve tehdy zanikla trojice opěráků presbytáře, kostel dostal dnešní okna, římsu a zřejmě krovovou konstrukci nad lodí a presbytářem. Fasády pokryl červeno-bílý nátěr, svým rozvrhem zdůrazňující, po odseknutí opěráku, zvlněnou plochu závěru presbytáře. V druhé etapě této úpravy kostela mohlo dojít k vyzdění třetího podlaží věže, tedy k podstatné změně tvaru zvonice.¹⁵⁾ Nejpozději se tak stalo roku 1881.

Statické poruchy v roce 1902¹⁶⁾ vedly k výstavbě opěráků na západním průčelí. Touto úpravou se až na údržbové práce ukončil stavební vývoj kostela.

POZNÁMKY:

- 1) Vzhledem k zachovalosti omítek byl sondážní průzkum minimalizován.
- 2) Nepravdivost otvoru nevylučuje dodatečné vylámání nebo vylámání kamenného ostění po zrušení otvoru.
- 3) Boční okna mají kamenné záklenky, které však nikterak nevylučují jejich dodatečnost. Druhotné vylámaná okna bez záklenků se zpravidla vyskytují na stavbách z pískovce a podobného materiálu, kde mohl být tvar záklenku dodatečného okna jednoduše vytesán.
- 4) Profous A., Místní jména v Čechách, jejich vznik a význam, díl IV, s. 827, Praha 1957.
- 5) Profous, opěť. cit., s. 827.
- 6) Podlaha A., Posvátná místa, díl II, s. 107, Praha 1908.
- 7) Např. Monografie Hořovicka a Berounska, kolektiv, díl IV., s. 342, 1931.
- 8) Viz např. závěr cisterciáckého kostela Nanebevzetí P. Marie v Sedlci, kostel sv. Jakuba v Kutné Hoře.
- 9) Srovnej např. obdobné polygonálně uzavřené presbytáře opevněných kostelů v Sedmíhradsku - viz. např. Hermann, Alida Fabini, Kirchenburgen in Siebenburgen, Leipzig 1985.
- 10) Viz např. D. Menclová, České hrady II, s. 440, Praha 1972.
- 11) Srovnej Kuča K., Zvonice českých venkovských kostelů, příloha Zpráva památkové péče 2/1994.
- 12) Podlaha A., opěť. cit. s. 109.
- 13) Viz pozn. 12.
- 14) Podlaha, A., opěť. cit., s. 111.
- 15) Podlaha, A., opěť. cit., s. 111 - v roce 1779 byl ulit nový zvon.
- 16) Viz Pohlaha A., s. 111 a Wirth Z., Soupis památek uměleckých a historických v politickém okresu Kladenském, s. 1, Praha 1907.

KIRCHE DER HIMMELFAHRT VON JUNGFRAU MARIA IN ŽELEZNÁ (BEZIRK BEROUN)

Bei der Kircheninstandsetzung der Himmelfahrt von Jungfrau Maria in Železná im Bezirk Beroun wurden zwei mittelalterliche Bauetappen festgestellt. Die ältere Etappe, bei welcher der grösste Teil des erhaltenen Mauerwerks errichtet wurde und aus welcher einige Steinmetzdetails erhalten blieben, wurde offensichtlich am Ende des 13. Jahrhunderts realisiert. Ungewöhnlich starkes Mauerwerk des Presbyteriums kann der Beweis seiner Verteidigungsfunktion im Rahmen der befestigten Kirche sein. In der Zeit des Kirchenbaues war sein Schutzpatron der Prager Bischof.

Aus dem spätgotischen Umbau, der überwiegend den Charakter von Maurerarbeiten hatte, blieb im bedeutenden Ausmass der Putz mit gemalten Quadern an den Ecken und der Fensterumrahmung erhalten. In dieser Zeit entstand auch der Stock über der Sakristei, den hölzernen Glockenturm tragend, welche auch aus dem späten Mittelalter stammen kann.

Nach den Instandhaltungen im 17. Jahrhundert bekam die Kirche praktisch das jetzige Aussehen bei dem Umbau im Jahre 1777, wo ihre

Fassaden ein schwarzweisser Anstrich bedeckte. Die Geschichte der Kirche schlossen die Instandhaltungen in den Jahren 1881 und 1902 ab.

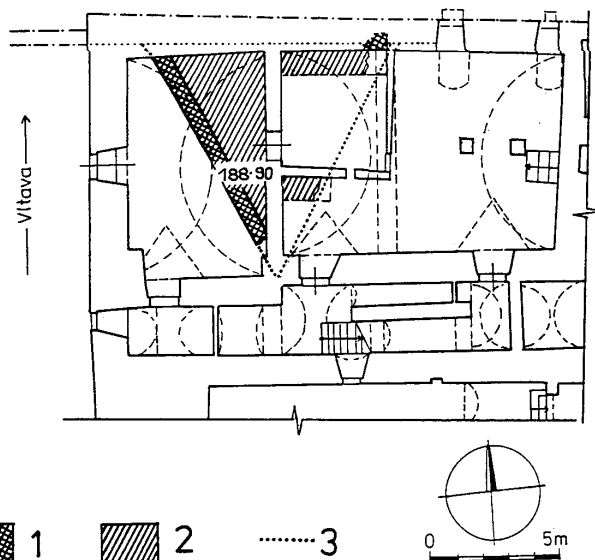
ABBILDUNGEN

- 1: Skizze des Kirchengrundrisses, nach der Denkmalszusammenstellung des Bezirkes Kladno, Seite 136. (Grundriss korrigiert.)
- 2: Ansicht der Ostfassade der Kirche. 1 - Das älteste Fenster des Presbyteriums, 2 - Abgehauene Stützen, 3 - Spätgotische Fenster mit Verzierungsbandern, 4 - Spätgotischer Putz, 5 - Frühbarockfenster, 6 - Frühbarockputz, 7 - Bestehende Fenster aus dem Jahre 1777, 8 - Mauerwerk der Sakristei, 9 - Die erste Phase des Mauerwerks, 10 - Die zweite Phase des Mauerwerks des Turmes, 11 - Glockenturmeingang, 12 - (der Schifftsparen?) des ursprünglichen Holzglockenturmes.
- 3: Ansicht der Nordfassade des Schiffes. 1 - Gotisches Mauerwerk, 2 - Barockmauerwerk, 3 - Zugemauertes Renaissancefenster, 4 - Fragment eines arch. Gliedes, 5 - Bestehendes Fenster, 6 - Statische Sicherung aus dem Jahre 1902, 7 - Turm.
- 4: Anschrift an der Ostfassade des Presbyteriums. (Lichtbild der Autor)
- 5: Nische eines gotischen (I) und eines in sie eingefügten Frühbarockfensters (II) des Presbyteriums überdeckt mit einem Spätbarockputz, rechts das Turmmauerwerk. (Lichtbild der Autor)
- 6: Südseite des Presbyteriums. 1 - Abgehauene Stütze, 2 - Spätgotisches Fenster, 3 - Spätgotischer Putz, 4 - Grau gemalte Quader, 5 - Frühbarockfenster, 6 - Bestehende Fenster, 7 - Anschriftenstelle. (2 - 4 Einmessen und Zeichnung der Autor.)
- 7: Fenster im linken Teil der Ostfassade des Presbyteriums zugemauert beim Barockumbau. Entlang dem Umfang ist ein spätgotischer Putz ersichtlich mit einer rot gemalten und folgend grauer Fenstereinfassung(?). (Lichtbild der Autor)

KE STAROMĚSTSKÉ NÁBŘEŽNÍ PARTII KARLOVA A JUDITINA MOSTU

ZDENĚK DRAGON

V březnu 1993 byla v rámci rekonstrukčních prací na objektu čp. 193/I na Křižovnickém náměstí na Starém Městě pražském snižována podlaha v jedné ze suterénních

Obr. 1: Situace odkrytého zdiva v suterénu domu čp. 193/I. 1 - pískovcový obklad, 2 - jádro zdiva z lomové opuky, 3 - rekonstruovaný líc. (Zaměření a kresba J. Mourek.)